ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Amanbayeva Sanobar Sirojidinovna., G'ulomova Madina.

Biologik kimyo va farmatsevtika kafedrasi o'qituvchi[1]., Davolash yo'nalishi 3 - bosqich talabasi. Qo'qon universiteti Andijon filiali. Andijon. O'zbekiston.

BOLALARDA AUTIZM SPEKTR BUZILISHLARINI ERTA ANIQLASH MASALASINING ADABIYOTLAR TAHLILIGA ASOSLANGAN ILMIY-AMALIY JIHATLARI

Annotatsiya: Autizm spektr buzilishlari bolalik davrida uchraydigan murakkab neyro-rivojlanish buzilishlari bo'lib, ijtimoiy muloqot, nutq, xulq-atvor va sensor integratsiyaning izdan chiqishi bilan tavsiflanadi. So'nggi o'n yilliklarda Autizm spektr buzilishlari tarqalishining global miqyosda ortib borayotgani ushbu holatni erta aniqlash, xavf guruhlarini belgilash va erta aralashuv strategiyalarini ishlab chiqishni zamonaviy pediatriya, bolalar nevrologiyasi va psixiatriyasining ustuvor yo'nalishiga aylantirdi. Autizm spektr buzilishlarining epidemiologiyasi, etiopatogenezi, klinik namoyon bo'lishi, erta skrining va diagnostika usullari, shuningdek, erta tashxis va reabilitatsiyaning ilmiy asoslangan samaradorligi keng qamrovli tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Autizm spektr buzilishi; erta tashxis; skrining; neyro-rivojlanish; ijtimoiy muloqot; bolalar psixiatriyasi; DSM-5; M-CHAT; ADOS-2; neyroplastiklik; reabilitatsiya; inklyuziv ta'lim.

Kirish: Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda dunyo bo'yicha autizm spektr buzilishlari har 100 nafar boladan 1 nafari orasida uchramoqda [2]. AQSh Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazi (CDC) tomonidan 2023-yilda e'lon qilingan epidemiologik ma'lumotlarga ko'ra, Autizm spektr buzilishlari tarqalish ko'rsatkichi 1:36 nisbatni tashkil etib, bu 2000-yildagi 1:150 ko'rsatkichiga nisbatan sezilarli darajada oshgan [3]. Ushbu dinamik o'sish diagnostika imkoniyatlarining kengayishi, xabardorlikning ortishi va ehtimoliy ekologik omillar bilan izohlanadi. Autizm spektr buzilishlari markaziy asab tizimining embrional va erta postnatal rivojlanish bosqichlarida shakllanadigan holatlar bo'lib, genetik moyillik, epigenetik mexanizmlar va atrof-muhit omillarining murakkab o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi [4]. Zamonaviy qarashlarga ko'ra, autizm spektr buzilishlari uzluksiz klinik spektr bo'lib, simptomlarning og'irligi, intellektual daraja va funksional mustaqillik ko'rsatkichlari bo'yicha keskin farqlanadi [5].

Autizm spektr buzilishlarining epidemiologiyasi

Epidemiologik tadqiqotlar autizm spektr buzilishlari erkak bolalarda qiz bolalarga nisbatan 3–4 barobar ko'proq uchrashini ko'rsatadi [6]. Shuningdek, oilaviy anamnezda autizm yoki boshqa neyro-rivojlanish buzilishlarining mavjudligi xavfni sezilarli darajada oshiradi. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar autizm spektr buzilishlari ning turli ijtimoiy-iqtisodiy qatlamlarda uchrash chastotasi deyarli bir xil ekanini ko'rsatmoqda, bu esa kasallikning universal biologik asosga egaligidan dalolat beradi. DSM-5 tasnifiga muvofiq, autizm spektr buzilishlari yagona nozologik birlik sifatida qaraladi va asosiy diagnostik mezonlar sifatida ijtimoiy muloqot va o'zaro ta'sirning doimiy buzilishi, cheklangan va takrorlanuvchi xulq-atvor shakllari hamda simptomlarning erta bolalik davrida namoyon bo'lishi ko'rsatiladi [1].

Autizm spektr buzilishlari etiologiyasi va patogenezi

Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko‘ra, autizm spektr buzilishlari ko‘p omilli etiologiyaga ega bo‘lib, genetik predispozitsiya va atrof-muhit omillarining murakkab o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi [4][10]. Neyroontogenezning erta bosqichlarida yuzaga keladigan molekulyar va hujayraviy darajadagi buzilishlar miya tuzilmalari o‘rtasidagi funksional integratsiyaning yetarli darajada shakllanmasligiga olib keladi. Autizm spektr buzilishlari bo‘lgan bolalarda prefrontal korteks, amigdala, gipokamp va serebellum sohalarida neyron aloqalarning yetarli darajada sinxronlashmaganligi aniqlangan [11]. Genom miqyosida olib borilgan tadqiqotlar autizm spektr buzilishlari bilan bog‘liq yuzlab gen variantlarini aniqlagan bo‘lib, ular asosan sinaptik uzatish, neyron migratsiyasi va neyroplastiklik jarayonlarida ishtirok etadi. Xromosomal mikrodeletsiyalar, de-novo mutatsiyalar va irsiy polimorfizmlar autizm xavfini sezilarli darajada oshiradi. Oilaviy tadqiqotlar bir tuxumli egizaklarda autizmning konkordantlik darajasi 70–90% gacha yetishini ko‘rsatib, genetik omillarning yetakchi rolini tasdiqlaydi. Prenatal davr autizm spektr buzilishlari patogenezida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, homiladorlik paytida ona organizmida kechadigan turli patologik holatlar neyro-rivojlanishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Homiladorlik davrida virusli va bakterial infektsiyalar, xususan, qizamiq, sitomegalovirus va gripp infektsiyalari fetal miya rivojlanishiga zarar yetkazishi aniqlangan. Shuningdek, ona organizmidagi yallig‘lanish mediatorlarining ortishi neyron differensiyatsiyasini buzadi. So‘nggi yillarda gen–muhit interaksiyasi autizm etiologiyasining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Genetik moyillikka ega bo‘lgan homilalarda ekologik toksinlar, dori vositalari yoki ovqatlanishdagi nomutanosibliklar autizm spektr buzilishlari rivojlanish ehtimolini oshiradi. Epigenetik modifikatsiyalar, jumladan DNK metilatsiyasi va histon o‘zgarishlari, ushbu jarayonda muhim vositachi sifatida ishtirok etadi.

Autizm spektr buzilishlarining klinik belgilari, skrining va diagnostika usullari

Autizm spektr buzilishlarining dastlabki belgilari odatda 12–24 oylik davrda aniqlanishi mumkin [12]. Ijtimoiy-emotsional sohada ko‘z bilan aloqa qilmaslik, ismiga javob bermaslik, birgalikdagi diqqatning yetishmasligi kuzatiladi. Nutq rivojlanishida g‘o‘ng‘irlashning kechikishi, so‘z boyligining cheklanganligi va eholaliya muhim diagnostik belgilar hisoblanadi [6]. Sensor sohada tovush, yorug‘lik yoki teginishga nisbatan giper- yoki giposezuvchanlik qayd etiladi. Erta aniqlash jarayonida skrining testlari asosiy o‘rin tutadi. M-CHAT-R/F testi 16–30 oylik bolalarda autizm xavfini aniqlashda yuqori sezuvchanlik va spetsifiklikka ega [9]. ADOS-2, CARS va klinik intervyular asosida olib borilgan baholash autizm spektr buzilishlarining og‘irlik darajasini aniqlash imkonini beradi [7]. Diagnostika jarayoni pediatr, bolalar nevrologi, psixolog va logoped ishtirokida multidisiplinar yondashuv asosida olib borilishi zarur.

Autizm spektr buzilishlari bilan bog‘liq ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy oqibatlar

Ota-onalarning xabardorligi va faol ishtiroki autizm spektr buzilishlari bo‘lgan bolalarda reabilitatsiya samaradorligini oshiruvchi muhim omillardan biridir. Ota-onalarni psixoedukatsiya qilish, stressni boshqarish va to‘g‘ri pedagogik yondashuvlarga o‘rgatish bolalarning ijtimoiy va kommunikativ rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Oilaviy muhitning barqarorligi bolaning emotsional holati va xulq-atvorini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Autizm spektr buzilishlari nafaqat tibbiy, balki muhim ijtimoiy muammo hisoblanadi. Autizm spektr buzilishlari bo‘lgan bolalarda ijtimoiy moslashuvning cheklanganligi, mustaqil ta’lim olishdagi qiyinchiliklar va keyinchalik mehnat bozoriga integratsiyalashuvdagi to‘siqlar jamiyat zimmasiga sezilarli iqtisodiy yuk yuklaydi. Tadqiqotlarga ko‘ra, autizm bilan bog‘liq yillik ijtimoiy xarajatlar

rivojlangan mamlakatlarda milliardlab dollarni tashkil etadi. Erta tashxis va samarali reabilitatsiya bu xarajatlarni uzoq muddatli istiqbolda sezilarli darajada kamaytirishi isbotlangan.

Tavsiyalar

Autizm spektr buzilishlarini erta aniqlash va boshqarish bo‘yicha; birlamchi tibbiy bo‘g‘inda majburiy autizm skriningini joriy etish; pediatr, nevrolog va psixologlar uchun maxsus sertifikatlangan o‘quv dasturlarini ishlab chiqish; ota-onalar uchun ilmiy asoslangan psixoedukatsion dasturlarni joriy etish. Taklif etilayotgan tavsiyalar muhim jihati shundaki, u faqat tibbiy tashxis bilan cheklanmay, balki pedagogik, psixologik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash choralarini ham qamrab oladi. Bunday integrativ yondashuv autizm spektr buzilishlari bo‘lgan bolalarning jamiyatga moslashuvini ta’minlashda yuqori samaradorlikka ega. Zamonaviy neyroilmiy tadqiqotlar autizm spektr buzilishlari miya rivojlanishidagi strukturaviy va funksional disbalans bilan bog‘liqligini ko‘rsatmoqda. Ushbu o‘zgarishlar ijtimoiy idrok, emotsional javob va moslashuvchan xulq-atvorning shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Neyroplastiklik mexanizmlarining aynan hayotning dastlabki uch yilida yuqori faollikka ega ekanligi ilmiy jihatdan isbotlangan bo‘lib, bu davrda amalga oshirilgan terapevtik aralashuvlar maksimal samaradorlikka ega bo‘ladi.

Xulosa

Autizm spektr buzilishlarini erta aniqlash va erta aralashuv choralarini amalga oshirish bolalarning psixik, ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Hayotning dastlabki yillarida qo‘yilgan aniq tashxis va kompleks reabilitatsiya strategiyalari bolalarning funksional imkoniyatlarini kengaytirib, ularning jamiyatga to‘laqonli integratsiyalashuviga xizmat qiladi. Shu bois autizm spektr buzilishlari ni erta aniqlash sog‘liqni saqlash va ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida rivojlantirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. 5th ed. Washington (DC): APA; 2013.

2. World Health Organization. Autism spectrum disorders. Geneva: WHO; 2023.

3. Centers for Disease Control and Prevention. Prevalence of Autism Spectrum Disorder. Atlanta: CDC; 2023.

4. Lord C, Elsabbagh M, Baird G, Veenstra-VanderWeele J. Autism spectrum disorder. Lancet. 2018;392:508–520.

5. Zwaigenbaum L, Bauman ML, Choueiri R, et al. Early identification and interventions for autism spectrum disorder. Pediatrics. 2015;136:S10–S40.

6. Hyman SL, Levy SE, Myers SM. Identification, evaluation, and management of children with autism spectrum disorder. Pediatrics. 2020;145:e20193447.

7. Dawson G, Bernier R. A quarter century of progress on the early detection and treatment of autism spectrum disorder. Dev Psychopathol. 2013;25:1455–1472.

8. Estes A, Munson J, Rogers SJ, et al. Long-term outcomes of early intervention in autism spectrum disorder. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry. 2015;54:580–587.

9. Robins DL, Fein D, Barton ML. Modified Checklist for Autism in Toddlers, Revised, with Follow-Up (M-CHAT-R/F). Pediatrics. 2014;133:37–45.

10. Geschwind DH, Levitt P. Autism spectrum disorders: developmental disconnection syndromes. Curr Opin Neurobiol. 2007;17:103–111.

11. Courchesne E, Pierce K. Brain overgrowth in autism during a critical time in development. Curr Opin Neurobiol. 2005;15:225–230.

12. Ozonoff S, Young GS, Steinfeld MB, et al. How early do parent concerns predict later autism diagnosis? J Dev Behav Pediatr. 2009;30:367–375